

КОНТРАСТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ У ЛІНГВІСТИЦІ, ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРОС-КУЛЬТУРНОГО НАВЧАННЯ УЧНІВ-БІЛІНГВІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті зосереджено увагу на необхідності оновлення змісту навчання учнів національних спільнот української мови, що передбачає використання міжмовних порівнянь у крос-культурному аспекті, в наповненні соціокультурного компонента елементами міжкультурного підходу до навчання.

Ключові слова: контрастивна лінгвістика, зміст навчання, соціокультурний компонент, білінгвізм, конфронтативне мовознавство, зіставне мовознавство.

Постановка проблеми. Стан та умови функціонування української мови в Україні спонукають замислитися над пошуками шляхів урівноваження складної соціолінгвістичної ситуації в країні. У зв'язку з цим не випадковим є спрямування сучасної лінгводидактики на комунікативно-функціональне вивчення державної мови у школах з поліетнічним контингентом учнів.

Користування двома (рідна й українська), інколи й трьома (рідна, українська, російська) мовами в житті значної частини населення ставить перед учителями ряд суттєвих завдань, які стосуються проблеми змісту шкільного курсу української мови, методів і прийомів роботи вчителя-словесника.

Аналіз актуальних досліджень. На початку 90-х років лінгвісти та лінгводидакти (М. Кочерган, Л. Ставицька, М. Біляєв, М. Пентилюк, О. Хорошковська та інші) неодноразово наголошували на настійній необхідності розроблення нового типу програм, підручників і методичних посібників, за допомогою яких здійснювалося б білінгвальне навчання на контрастивно-альтернативній основі – вивчення, як правило, двох мов, з виявленням їх подібностей і відмінностей.

Певну наукову та практичну цінність мають спроби лінгвістів, психологів, лінгводидактів розкрити сутність і значення контрастивного вивчення та білінгвального навчання мов.

Так, явище білінгвізму досліджувало багато вчених як в Україні, так і за кордоном (Л. Щерба, Г. Шугард, Н. Протченко, Ю. Жлуктенко, В. Аврорін, Є. Верещагін, Ю. Дешерієв, М. Сігуан, У. Маккі, А. Ширін та інші). Використання міжмовних порівнянь у процесі навчання мов розглядалося у працях дослідників, які розвивали теорію свідомо-зіставного методу навчання мов (Р. Барсук, І. Бім, В. Богородицька, Є. Верещагін, Г. Гельбіг, В. Ламбек, Б. Маруневич, О. Миролюбов, І. Рахматов та інші). Психологічні засади використання зіставного методу під час навчання мов вивчали В. Артемов, Н. Горхлер, І. Зимня, Н. Іванова, А. Леонтєв, М. Панченко та інші.

Проте майже не дослідженою є проблема використання міжмовних порівнянь у крос-культурному аспекті.

Мета статті – визначити методичний потенціал контрастивних досліджень слов'янських мов у лінгвістиці, зокрема їхнє значення для крос-культурного навчання учнів-білінгвів української мови.

Проблема крос-культурного навчання мов ґрунтується на дослідженні мовних контактів і зв'язків, які мають у мовознавстві давні й міцні традиції, спирається на фундаментальні, щодо постановки проблем і залучення багатого фактичного матеріалу, праці О. Потєбні, Л. Булаховського, О. Шахматова, А. Кримського, П. Житецького та інших.

Останні роки вітчизняного й зарубіжного мовознавства відзначаються поглибленим вивченням мов у зіставних аспектах. Для цього вживаються різні терміни: контрастивна лінгвістика, конфронтативне мовознавство, зіставне мовознавство тощо. Між цими термінами науковці намагаються провести певну диференціацію залежно від кінцевої мети

дослідження або ступеня структурної чи генетичної близькості або віддаленості мов. Зокрема, В. Манакін зазначає "...якщо прийняти те, що контрастивна лінгвістика досліджує розбіжності неспоріднених мов, а зіставне мовознавство – споріднених, то постає проблема, по-перше, мовних відповідників індоєвропейських мов на фоні деяких азійських чи східних мов, а по-друге, – терміна, яким позначатиметься зіставний аналіз мовних фактів споріднених слов'янських мов, серед яких наявні власні підгрупи близькоспоріднених" [7: 12].

Окремого з'ясування, на думку лінгвістів, потребує питання співвідношення контрастивістики й інших лінгвістичних галузей, які в основі своїй мають спільний метод пошуку – *порівняння*. Виходячи з того, що порівняння як універсальний лінгвістичний метод спонукає до виявлення трьох основних типів співвідношення між мовами – спільного, типологічного та відмінного, загальна компаративістика поділяється відповідно на три основні галузі: лінгвістичну універсологію, типологічну та контрастивну лінгвістику. У межах кожної з них лінгвісти (В. Манакін [7], М. Кочерган [4]) виокремлюють специфічні аспекти, напрямки, методи та принципи дослідження мовного матеріалу. *Лінгвістична універсологія* – це той напрямок у мовознавстві, який вивчає універсальні закономірності будови людських мов, єдність їхньої природи, загальної структури та функціонування у контексті людського спілкування, свідомості та буття. *Лінгвістична типологія* – напрямок, який був і залишається основним у сучасному мовознавстві, і завданням якого є порівняльне вивчення типологічних властивостей мов незалежно від характеру генетичних відношень між ними. *Контрастивна лінгвістика* (або зіставна лінгвістика) орієнтована на встановлення та пояснення мовних контрастів, або відмінних рис на фоні вже існуючої подібності. В. Манакін звертає нашу увагу на те, що контрастивна лінгвістика в такому розумінні може розглядатися як та, що доповнює типологію, поглиблює цілісне уявлення про порівнювані мовні системи.

Контрастивна лінгвістика і типологія відрізняються не тільки цілями, а й характером зіставлення. Якщо типологічний аналіз базується на категоріальному зіставленні, то контрастивний, відштовхуючись від категоріального, використовує переважно елементне зіставлення, яке проводиться послідовно в залежності від обраних параметрів і дозволяє більш детально розглядати міжмовні відмінності.

Контрастивну лінгвістику і типологію вчені вважають взаємопов'язаними, оскільки будь-яке порівняння – це виявлення відмінностей (контрастів) на тлі різного роду подібностей, зокрема типологічного характеру, з обов'язковим урахуванням загальних чи універсальних закономірностей, притаманних структурним і семантичним властивостям різномовних систем. В. Манакін [6] такий зв'язок бачить, насамперед, у двох суттєвих моментах:

1. Будь-які відмінності між мовами наявні лише там, де є щось спільне. Кількісно-якісна залежність між спільним і відмінним є прямо пропорційною. Це означає, що дуже важко, а іноді взагалі неможливо показати відмінності на певних ділянках мовних систем, наприклад, китайської і якоїсь слов'янської мови саме через те, що вони за природою структурно-семантичної будови і перебувають у різних вимірах. Зокрема в споріднених мовах на лексико-семантичному рівні, навіть, коли порівнюються "однакові" слова, можна відшукати відмінності, (вчений пропонує розглянути цей аспект на таких прикладах) наприклад: *голова* (спільне для слов'янських мов слово), порівняння вторинних значень цього слова, тільки у східнослов'янських мовах виявляє відмінності на зразок укр. *голова зборів* – рос. *председатель собрания*, де в російській мові виступає інше слово в цьому значенні. Яскравість контрастів природно зростає з генетичною та культурно-історичною віддаленістю мов.

2. Взаємозв'язок між різними видами порівняння виявляється і в тому, що однакові мовні явища залежно від мовних фактів та мети зіставлення можуть ілюструвати як типологічні, так і контрастні ознаки, тобто бути відносними. Наприклад, позначення *капустини* словосполученням *голівка капусти* є типовим для польської (*głowa kapusty*), сербської (*главица купуса*) мов. Така ж семантична асоціативність є і в інших мовах (англ. *a*

head of a cabbage, нім. *kohlopf* та ін.), що свідчить про існування типового способу номінації зазначеного денотата.

У нашому дослідженні розглядається специфіка національного світосприйняття, насамперед, на лексико-семантичному рівні, тому важливо було звернутися до зіставлення структур лексико-семантичних полів і пов'язаних із ними внутрішньопольових і міжпольових відношень. Ідея про зіставне дослідження різних мов шляхом членування одного поля на їх складові семантичні елементи йде ще від Й. Трієра, який в одній із своїх статей про мовні поля писав, що "...членування поля однієї окремої мови є попередньою роботою, необхідною для порівняння двох мов, узятих в цілому" [3: 13]. Теоретичні принципи зіставного дослідження семантичних полів у різних мовах було опрацьовано О. Духачеком.

На думку М. Кочергана, лексико-семантичні поля двох мов ніколи не збігаються, оскільки зафіксовані елементи реальності в одній мові не повторюються в такій самій формі в іншій мові, з цього приводу вчений зазначає, "...якщо уявити собі лексико-семантичне поле як певну мозаїку слів, то вона в різних мовах буде неоднаковою: поля матимуть різну кількість клітинок, не всі клітинки в зіставлюваних мовах будуть заповненими і те, що в одній мові міститься в одній клітинці, в іншій може бути розподілено між двома чи кількома меншими клітинками. Так, наприклад, тур. *kök* покриває значення трьох українських слів – *голубий, синій, зелений*, англ. *dream* відповідають укр. *снитися і мріяти*, англ. *smell* – укр. *пахнути і нюхати*, фр. *fltter* "нерухомо триматися на воді" взагалі не має в українській мові відповідника" [3: 14].

Із структурою лексико-семантичного поля пов'язані явища гіперо-гіпонімії, синонімії й антонімії, які також відображають своєрідне бачення світу різними мовами. Ще С. Ульман зазначав, що "...одні мови надзвичайно багаті словами конкретного значення, в той час як інші використовують слова із загальними значеннями і не прагнуть передати всі деталі" [3: 15]. Це явище спостерігається в тих випадках, коли в одній мові використовуються родові поняття, а в іншій – видові.

Такі дослідження дозволяють констатувати, що і розбіжності, і близькість між співвідносними полями різних мов спричинені способом життя народів – носіїв цих мов, характером їх мислення, відмінностями культури тощо.

Досить яскраво специфічні властивості мови, а отже, і мовна картина світу виявляються в синонімії. З цього приводу М. Кочерган зазначає, що "...багатство синонімії та пов'язана з нею різноманітність внутрішньої форми слів-синонімів засвідчують своєрідність образного сприймання тих чи інших явищ дійсності різними етносами. Порівняємо синоніми дієслова *танцювати / танцевать* в українській і російській мовах: рос. *танцевать, плясать* (розм.), *откалывать* (розм.), *отхватывать* (прост.); укр. *танцювати, гарцювати* (розм.), *гопцювати* (розм.), *гопкати* (розм.), *скакати* (розм.), *гацати* (розм.), *чесати* (розм.), *кресати* (розм.), *садити* (розм.), *шкварити* (розм.), *віддирати* (розм.), *витанцьовувати, викаблучувати* (розм.). Для української мови характерне надзвичайне багатство синонімії" [3: 14].

Як уже зазначалося, крім внутрішньопольових зв'язків, важливим для виявлення національно-мовної картини світу є зіставлення міжпольових зв'язків. Міжпольові зв'язки ґрунтуються на полісемії (переносних значеннях слів, чи, правильніше було б сказати, на перенесенні слів на інші значення). Перенесення, особливо метафоричні, в різних мовах переважно не збігаються і яскраво засвідчують своєрідність різних мовних картин світу. Важливе значення для розкриття мовної картини світу має зіставлення внутрішньої форми слів-відповідників, тобто способу мотивації слова. Ознака, покладена в основу назви, в різних мовах переважно не збігається, є оригінальною, неповторною і засвідчує своєрідне бачення навколишнього світу представниками різних етносів. Наприклад, укр. *швець* "той, хто шие", рос. *сапожник* "той, хто робить чоботи (рос. *сапоги*)", болг. *обушар* "той, хто робить взуття". Коли йдеться про використання музичного інструмента, то українці, росіяни грають (укр. *грати*, рос. *играть*), іспанці *торкаються*, італійці *примушують звучати*, а

румуни *співають*. Лінгвісти М. Кочерган, В. Манакін зазначають, що поняття внутрішньої форми як способу вираження змісту лежить в основі розрізнення денотативного значення й інтерпретаційного компонента значення у функціональній граматиці. Якщо денотативне значення передає когнітивний зміст, який має універсальну природу, то інтерпретаційний компонент значення пов'язаний з конкретною формою або з конкретною конструкцією однієї мови, відображає специфіку мовної презентації змісту. Інтерпретуючи внутрішню форму слів в аспекті мовних картин світу, слід мати на увазі, що пряма кореляція між внутрішньою формою слова і світобаченням носіїв мови відсутня.

Яскравим матеріалом, що засвідчує своєрідність мовних картин світу, є безеквівалентна лексика, зокрема той її пласт, який прийнято називати словами-реаліями (назви на означення національно-культурних понять): укр. *вишиванка, рушник, писанка, бандура, коломийка, гопак, булава, тризуб, вареники, галушки, калганівка*; рос. *щи, сарафан, балалайка, ямицик, скоморох*; болг. *фустанела, кавърма, баница, булгурът, кофа*.

Для визначення національно-мовної картини світу об'єктом зіставлення може бути емоційна лексика. Якщо порівняти українську мову зі спорідненими слов'янськими мовами, то вона рельєфно вирізняється багатством емоційно-оцінних засобів, особливо для утворення зменшено-пестливих форм іменників, прикметників, прислівників, навіть дієслів (*козаченьки, яворонько, вербиченька, соколонько, місяченько, мандрівочка, коханнячко, криниченька, вірненько, істочки, питоньки, спатуні* та ін.). Такі форми є безеквівалентними і засвідчують ліризм, сентиментальність українського етносу порівняно з іншими народами, про що в минулому столітті заявив український філософ-антрополог П.Юркевич.

Глибинний аналіз спільного й відмінного між лексико-семантичними відповідниками слов'янських мов має також урахувувати стереотипні концептуальні уявлення попереднього досвіду знань слов'ян, що зберігаються у міфологічних уявленнях, ритуалах, традиціях і мають глибоко сакральні корені для кожного етносу. З цього приводу В. Манакін зазначає, що "...тільки давніми сакральними уявленнями слов'ян можна пояснити синкретизм деяких лексичних паралелей, пов'язаних з укр. *дихати*, та його словотвірних варіантів, які широко розвинені в усіх слов'янських мовах. Давньоболгарське споріднене дієслово *доухати* спочатку мало значення "*дихати*" й одночасно "*жити, перебувати*" (рос. "*обитать*"), а також "*дути*", "*віяти*", що пов'язано з архаїчним уявленням слов'ян про космогонію, про створення світу, появу землі, про "*дух святий*", що "*витає*" над нею" [5: 36].

Отже, побудова загальної теорії контрастивної лексикології слов'янських мов передбачає виконання конкретних завдань об'єктивного зіставлення лексико-семантичних відповідників на рівні лексико-семантичних груп, структур багатозначних слів і семем (окремих значень лексем). У зазначених межах виявляються й інші семасіологічні, ономасіологічні та прагматичні характеристики зіставлення, зокрема: особливості членування світу в межах певних лексичних угруповань, специфіка розвитку полісемії, появи переносних значень; притаманні кожній мові парадигматичні (синонімічні, антонімічні, гіперо-гіпонімічні) й синтагматичні зв'язки на системному та функціональному рівнях; класифікаційні ознаки зіставляваних лексем за типами семантичних відношень еквівалентності (включення, перетину, безеквівалентності, міжмовної омонімії та ін.); особливості способів номінації, включаючи спільне або відмінне внутрішньої форми лексичних паралелей; конотативно-стилістичні відмінності, своєрідність міфопоетичного, художньо-експресивного та символічного вживання слів; значеннєві риси лінгвокультурного спектра асоціативних зв'язків слів, дослідження аксіологічних аспектів семантики соціально значущих лексико-фразеологічних найменувань та особливостей їх трансформації в періоди соціально-ідеологічних змін у суспільствах тощо.

Об'єктом контрастивної лінгвістики можуть бути одиниці будь-якого мовного рівня – фонологічного, морфологічного, синтаксичного лексико-семантичного. Так, на думку М. Кочергана, чистоту рівневого підходу не завжди можна витримати, оскільки, те, що в одній мові виражається засобами одного рівня, в іншій мові може виражатися засобами іншого рівня. Також для нашого дослідження є цінним те, що зіставлення можна проводити

на емічному (рівень структури мови) і етичному (рівень мовлення) рівнях. Е. Косеріу [2] виокремлює чотири рівні зіставного аналізу, це: рівень типу мови; рівень системи мови; рівень мовної норми; рівень функціонування мовної одиниці в тексті.

Отже, можна порівнювати мови на будь-якому рівні, проте для крос-культурного навчання споріднених мов, на нашу думку, варто віддавати перевагу лексико-семантичному рівню і зіставленням на рівні тексту, оскільки береться до уваги єдність функцій різних елементів, що займає різне місце у мовній системі. У зв'язку з цим М. Кочерган [4] вважає доцільним розрізнення трьох аспектів семантичної структури тексту:

- смисл (реалізується у тексті, охоплює позамовні компоненти, різні конотації культурного характеру);
- значення (зміст мовного знака);
- позначення (використання знака стосовно певного денотата).

В. Гак [1] звертає нашу увагу на такі аспекти зіставного мовознавства: вираження (утворення множини, форми роду тощо); зміст (наприклад, наявність або відсутність граматичних форм (в укр. мові є відмінки, а в болг. мові вони відсутні тощо); функціонування (наприклад множина і однина, або рід можуть використовуватися по-різному (наприклад, в укр. мові *собака* – чол. роду, а в рос. мові – жіночого роду тощо); семасіологічний (як використовується мовна одиниця); ономасіологічний (якими засобами виражаються однакові значення у мовах).

Розглянувши питання контрастивних лінгвістичних досліджень, ми ще раз пересвідчилися, що міжмовне зіставлення є одним із ефективних способів дослідження своєрідності концептуалізації світу в різних мовах, а отже, є універсальним прийомом у теоретичному і практичному мовознавстві та лінгводидактиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков / В.Г. Гак. – М., 1989. – С. 19-30.
2. Косериу Э. Контрастивная лингвистика и перевод: их соотношение / Э. Косериу // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1989. – Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. – С. 27.
3. Кочерган М.П. Зіставне мовознавство і проблеми мовних картин світу // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 13-18.
4. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства: підручник / М.П. Кочерган. – К.: Видавничий центр “Академія”, – 424 с. (Альма-матер).
5. Манакін В.М. Деякі питання контрастивної лексикології слов'янських мов // Мовознавство. – 2003. – № 4. – С. 36-42.
6. Манакин В.Н. Основы контрастивной лексикологии: близкородственные и родственные языки / В.Н. Манакин. – Кировоград: Центрально-Украинское изд-во, 1994. – 262 с.
7. Манакин В.М. Сопоставительная лексикология: монографія (російською мовою) / В.М. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.

Дороз В.Ф.

КОНТРАСТИВНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ В ЛИНГВИСТИКЕ, ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ КРОСС-КУЛЬТУРНОГО ОБУЧЕНИЯ УЧЕНИКОВ-БИЛИНГВОВ УКРАИНСКОМУ ЯЗЫКУ

В статье сосредоточено внимание на необходимости обновления содержания обучения учеников-билингвов украинскому языку, который предусматривает использование межязыковых сравнений в кросс-культурном аспекте, в наполнении социокультурного компонента элементами межкультурного подхода к обучению.

Ключевые слова: контрастивная лингвистика, содержание обучения, социокультурный компонент, билингвизм, конфронтативное языковедение, сопоставительное языковедение.

CONTRASTING RESEARCHES OF SLAVIC LANGUAGES IN LINGUISTICS, THEIR VALUE FOR THE CROSS-CULTURAL STUDIES OF STUDENTS-BILINGVISTS OF UKRAINIAN

The author pays attention to necessity of renewing the content of teaching of national unities' pupils. Ukrainian language it is necessary to use interlanguages comparisons in crosscultural aspect, in filling of sociocultural component by elements of intercultural approach to teaching.

Key words: contractive linguistics, content of teaching, social and cultural component, bilingualism, konfrontative linguistics, comparable linguistics.

УДК 378

Дубяга С.М., Шевченко Ю.М.

НЕСТАНДАРТНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ПИСЬМА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядаються деякі нетрадиційні методи та засоби навчання каліграфічного письма першокласників. Форми і методи, які пропонуються для використання у роботі, сприяють підвищенню швидкості, каліграфічності, грамотності письма молодших школярів.

Ключові слова: методи навчання, засоби навчання, каліграфічність письма першокласників, грамотність письма молодших школярів.

Постановка проблеми. Величезне значення в процесі навчання має саме система початкової освіти. До важливих педагогічних проблем належить розробка нових підходів до навчально-виховного процесу початкової школи, в центрі яких – особистість дитини з її потребами, інтересами та життєвими проблемами, віковими можливостями.

Формування навичок письма у школі має велике суспільне та педагогічне значення. Від ефективності навчання письма залежить грамотність і в кінцевому результаті культура писемного мовлення людини. Правильне і красиве письмо є однією з важливих передумов розвитку навичок правопису. Писемна мова як засіб спілкування відкриває великі можливості в підготовці учнів до життя, їх трудової діяльності. Як відомо, процес навчання письма дуже складний і довготривалий, він викликає багато труднощів у дітей початкових класів. І тому проблема формування навичок письма одна з найбільш складних і актуальних. Вона потребує глибокого вивчення і пошуків нових та ефективних методів розв'язання.

Формування навичок письма у дітей молодшого шкільного віку – одна зі складових загальної програми з рідної мови. Ця проблема пов'язана з навчанням читати, з розвитком усного та писемного мовлення, правописом, образотворчою діяльністю, працею, фізичним вихованням. Воно складається із цілого ряду структурних компонентів, багатьох правил, вмінь, оволодіння якими представляє собою складний, довготривалий, нелегкий процес для всіх учнів початкової школи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над проблемою навчання молодших школярів швидкого і грамотного письма в Україні тривалий час працюють М.Вашуленко, І.Кирей, О.Прищепа, К.Прищепа, А.Матвєєва, Н.Скрипченко, О.Хорошковська, В.Лук'яненко, Т.Свирдюк, В.Салієнко, В.Шпак, Л.Шильцова та інші науковці й практики. Проблема процесу оволодіння письмом знайшла своє відбиття і в працях М.Соловейчик, П.Жедек, І.Синиці, Н.Светловської та ін.

Формулювання цілей статті. Письмо – це не тільки засіб передачі думок. Каліграфічне грамотне письмо – прояв естетичного смаку, своєрідний вияв ставлення до інших людей. Неохайний, нерозбірливий почерк, помилки демонструють неухажне, байдуже ставлення суб'єкта до оточуючих, до рідної мови. Отже, почерк займає далеко не останнє